

## ПІСЬМЕННІК І МОВА

---

А.М. Асіпчук

### АНТОНІМЫ-НАЗОЎНІКІ ЯК АДЗІН СА СРОДКАЎ ВЫРАЗНАСЦІ Ў ТВОРАХ НІЛА ГІЛЕВІЧА

Імя Ніла Сымонавіча Гілевіча, беларускага паэта, фалькларыста, перакладчыка, заслужанага дзеяча навукі, палымянага прамоўцы, мужа па патрыёта, вядома далёка за межамі Беларусі. Нашы суайчыннікі па праву ганарацца адным з найлепшых сыноў сваёй зямлі.

Шматграннасць асобы Ніла Гілевіча, безумоўна, знайшла адлюстраванне ў творчасці, найперш у паэзіі. Матывы, якія гучаць у вершаваных радках песняра, зразумелыя і блізкія многім, таму што ідуць ад сэрца, кранаюць самыя патаемныя струны чалавечай душы.

У адпаведнасці з выбранай тэмай, сюжэтам аўтар вельмі ўважліва і адказна падыходзіць да адбору моўных сродкаў, што дазваляе яго паэзіі гучаць самабытна, адметна, востра.

Сярод разнастайных сродкаў выразнасці ў паэтычных творах Н.Гілевіча пэўнае месца адводзіцца антонімам, у прыватнасці, антонімам-назоўнікам.

Так, акрамя лексічнага значэння, кожная пара антонімаў выконвае і пэўную стылістычную функцыю. Як слушна заўважае Л.А. Новікаў, “супрацьлегласці могуць у тэксце не толькі супрацьпастаўляцца, але і складацца, спалучацца, а таксама супастаўляцца, раздзяляцца, чаргавацца, параўноўвацца, дапаўняць адна адну і г. д.” [1, с. 229]. Выдзяленне і аналіз стылістычных фігур праводзіліся на аснове значэння антанімічнага кантэксту.

Як сведчыць фактычны матэрыял, са 108 стылістычных фігур, заснаваных на антаніміі назоўнікаў, 57 пар пабудавана на **антытэзе**, асноўным прызначэннем якой з’яўляецца “супрацьпастаўленне супрацьлеглых, кантрастных па сваім значэнні слоў (шырэй – вобразаў)” [1, с. 248]. Найбольш пашыранай з’яўляецца простая неразгорнутая антытэза, выражаная як лексічнымі, так і граматычнымі антонімамі-назоўнікамі: *Мір* на зямлі даўно, а ў іх у сэрцы яшчэ смыліць, яшчэ грыміць *вайна* [2, с. 244]; *Брава!* Колькі *набытку* без *страты!* Мова нам ні

к чаму сапраўды, Калі рот будзе справай заняты – Цэлы дзень будзе повен яды [3, с. 131]; *Гора* ў прорву нябыту сплыло. *Шчасце* зведалі дзеці. Толькі б ціха на свеце было, толькі б ціха на свеце [2, с. 39]; Бухгалтар-крытык дзівіцца з балансу: На кожную *ўдачу* – сем *няўдач* [2, с. 3]; Дабранач, Зося!.. Хай вам спіцца соладка! А да мяне не прыйдзе *сон* мой сёння, А прыйдзе біць у скроні гулкім молатам Вялікае, шчаслівае *бяссонне*! [4, с. 92].

Аднак пераважную большасць стылістычных фігур, заснаваных на антытэзе, складаюць кантэкстуальныя антонімы-назоўнікі, якія з’яўляюцца сапраўднай аўтарскай знаходкай. Напрыклад: Я да цябе звяртаю слова: Ты паглядзі на тых між нас, Каму дзяржавы нашай мова – *Кусок руды*, а не *алмаз* [3, с. 122]; Не думай, Што гэта імгненне Было не нашым з табою, А толькі маім, Што я – *пагарэлец*, А ты – *херувім* [3, 79]; Мог сто кашуль шаўковых мець, А ён сказаў: “Не трэба! Ці ж я магу *шаўкі* надзець, Калі на іншых – *зрэб’е*?” [2, с. 41].

Разгорнутая антытэза сустракаецца значна радзей: Распадаецца грамадства. Скрэпы трэскаюцца скрозь. *Згода-еднасць* – толькі маска, Пад якой – *нянавісць-злосць* [3, с. 86]. Часам антытэза будзецца па прынцыпу паралелізму (паўтарэнне аналагічных структур). Прыкладам таму можа служыць верш “Ісціна, адвечная, як свет...”, дзе паэт па-філасофску разважае аб нашым жыцці, якое складаецца з супрацьлеглых (але не супярэчлівых) праяў чалавечага існавання: Ісціна, адвечная, як свет: *Шчасце* ходзіць толькі ў пары з *горам*. За *надзеяй* – *боль зняверу* ўслед. За *пашанай* – *прыніжэння сорам*. За *святлом знаходкі* – *горыч страты*, За *агнём любві* – *разлукі снег*. За *абдымкамі* – *падножка здрады*... Ісціна, адвечная, як свет [4, с. 37]. У дадзеным выпадку паралелізм дасягае ў антытэзе вялікай сілы, паколькі спалучаецца з лексічным паўторам у выглядзе пачатковага прыназоўніка *за*.

На другім месцы па частаце ўжывання пасля антытэзы знаходзіцца фігура **злучэння (амфітэза)**, асноўны сэнс якой заключаецца ў “складанні” супрацьлегласцей да агульнага цэлага. Значэнне антанімічных кантэкстаў пры гэтым з’яўляецца сінанімічным словам **усё, усе, заўсёды, поўнасьцю** і пад. Напрыклад: Чытач! А можа – не прыдумаў? А – толькі кінуў свой пагляд на сутнасць *радасці* і *суму*, З якіх сатканы побыт-лад? [4, с. 107]; І зноў і зноў там, ледзь сцямнее ў полі, Хаджу, як прывід, з *вечара* да *ранку* – Ёсць заповітную шукаю брамку У тым сяле, дзе я не быў ніколі [2, с. 155]; Дзе ж ты дзелася, пушча? У палац твой зялёны І *спякотай* і *сцюжай* Я прыносіў паклоны [2, с. 13]; Эгаізм – чалавечых душ іржа. Што там

еднасць таварыская святая? Мы і з *сябрам*, мы і з *д'яблам* на нажах, Калі рыбка не паслужыць залатая [5, т. 1, с. 303] і інш.

Ужывае Н.Гілевіч у сваіх творах і фігуру *нейтралізацыі* (*дыятэзу*), сутнасць якой заключаецца ў тым, што антонімы-назоўнікі не супрацьпастаўляюцца, а адмаўляюцца, нейтралізуюцца. Я – не *Хрыстос*, о не! Але й на *Юду* Я не гаджуся – не з яго радні. Чаму ж, за што ж усё жыццё паўсюду Я мушу чуць: “Распні яго! Распні!” [3, с. 46]; Не знаю, хто на борце карабля, хто ў гэты час стаіць каля руля, Не чуў пра іх ні *ганьбы* ні *пахвал*, Але мне ўсё сказаў Дзевяты вал [5, т. 1, с. 128]; О, краю родны! Чым стрымаеш, Адвернеш лёс свой ад пятлі, Калі заступніка не маеш Ні ў *небе* ты, ні на *зямлі*? [4, с. 259].

Даволі часта сустракаецца ў творах Н.Гілевіча фігура *раздзялення*, структурная формула якой “х або у”, “х ці у”, “ці х, ці у”: У школе, тэатры і з кожнай трыбуны – Хай чуюцца нашы павучыя гукі. Ад сэрца да сэрца – ці *свята*, ці *будні* – Ідзі, мая мова, ідзі без прынука! [4, с. 25]; Дзецям нашым, самым блізкім кроўна, Мы даём жыццё навечна ў дар. І для іх далёка не ўсё роўна, Хто іх бацька: *раб* або *змагар* [5, т. 1, с. 162] і інш.

Для паказу пераходу адной супрацьлегласці ў другую выкарыстоўваецца аўтарам фігура *пераўтварэння*. Напрыклад: Аптымісты мы, відаць, па духу, Калі ў вечнай з лёсам барацьбе Ухітраемся свой *сум* і *скруху* Абярнуць у *радасць* для сябе [5, т. 1, с. 338]; І звыклы *парадак*, і звыклы спакой – Усё абярнула *хаосам*, Дзе сэнсу і логікі, ну, ніякой – на наш недарослы розум [4, с. 74]; Які ганебны пераход, Ад *велічы* і *чыннасці* – Да чорнай *роспачы згрызот*, Да *нэндзы* і *нікчымнасці* [3, с. 98].

Зафіксаваны і адзінкавы выпадак стылістычнай фігуры **супярэчнасці**, пабудаванай на антаніміі назоўнікаў. Сэнс яе заключаецца ў падкрэсленым выражэнні супярэчлівай сутнасці той ці іншай з’явы рэчаіснасці. Прыкладам могуць служыць наступныя радкі: Усё адносна. Усё – у дыялектыцы. І так адвеку на зямлі было: Тым самым лечацца, чым і калечацца, Бо ў *зле дабро* ёсць, а ў *дабро* ёсць *зло*! [5, т. 2, с. 214].

Як відаць з прыведзеных вышэй прыкладаў, агульным для ўсіх стылістычных фігур з’яўляецца тое, што іх утвараюць антонімы-назоўнікі. Адрозніваюцца яны па сваім асноўным змесце і сінтаксічнай канструкцыі.

Па-майстэрску ўжытыя антонімы-назоўнікі разам з іншымі мастацкімі сродкамі надаюць мове твораў Ніла Гілевіча трапнасць, яркасць, непаўторную вобразнасць.

### Літаратура

1. Новиков Л.А. Антонимия в русском языке. М.: Изд-во МГУ, 1973.
2. Гілевiч Н.С. Лісце трыпутніку. Выбраныя творы. Мінск: Беларусь, 1968.
3. Гілевiч Н.С. На высокім алтары. Новая кніга паэзіі. Мінск: Маст. літ., 1994.
4. Гілевiч Н.С. Вечны матыў: Лірыка, паэмы, раман у вершах. Мінск: Юнацтва, 1994.
5. Гілевiч Н.С. Выбраныя творы. У 2-х т. Мінск: Маст. літ., 1981.

### 3.І. Бадзевіч

#### ВАРЫЯНТНЫЯ ФОРМЫ ІНФІНІТЫВА Ў МОВЕ ТВОРАЎ ЯКУБА КОЛАСА

У мове твораў Якуба Коласа адзначана варыянтнасць форм многіх часцін мовы, якая з'яўляецца вынікам няўстойлівасці моўных норм, але і праяўленнем натуральнага стану мовы як канкрэтна-гістарычнай з'явы, адным з унутраных праяўленняў літаратурнай мовы, надзеленай разнастайнымі культурна-гістарычнымі прыметамі, што, у сваю чаргу, дазваляе выкарыстаць варыянтныя формы ў якасці аднаго са сродкаў стылістычнага ўзбагачэння мастацкага маўлення [1, с. 9].

Пад марфалагічнымі варыянтамі аднаго і таго ж слова лічацца такія яго відазмяненні, якія захоўваюць тоеснасць марфалага-словаўтваральнай структуры, лексічнага і граматычнага значэння і адрозніваюцца словаўтваральнымі афіксамі, параўн.: *плыць* – *плысці*, *даць* – *даці*.

У мове твораў Якуба Коласа намі выяўлены наступныя варыянтныя формы інфінітыва *плыць* – *плысці*: *Брат маркотны, брат мой бедны! Не нудзіся, дарагі! Будзем плыць памалу далей, хоць далёка берагі....* (Згнанніку, 1, 59; Спасылкі ў тэксце (назва, том, старонка) даюцца па выданню: Колас Якуб. Збор твораў: У 12-ці т. Мінск, 1961–1964); *Лабановіч шпарка накіраваўся ў сяло, каб узяць лодку і плысці да Янкі* (На ростанях, IX, 591); *І казалі другія гусі, што... трэба ўзляцець у наветра або плысці па вадзе* (Гусі, V, 500).

Варыянтнасць інфінітыва выяўляецца і ў некаторых прэфіксальных дзеяслоўных формах даплыць – даплысці: *Аўгінін човен рушыў з болей блізкай дыстанцыі, шансы даплыць першай на яе старане* (Дрыгва, VII, 225); *І нічога не гавораць між сабою гусі адно ў іх імкненне – даплысці да вострава. І не могуць гусі даплысці, дасягнуць жаданай мэты і на бераг не могуць узысці* (Гусі, V, 501).